

Anarhistička biblioteka

Anti-Copyright

Saudades do Brasil

Fotografski memoari (1935–1939)

Claude Lévi-Strauss

Claude Lévi-Strauss
Saudades do Brasil
Fotografski memoari (1935–1939)
1994.

Claude Lévi-Strauss, *Saudades do Brasil*, Paris, Plon, 1994.

Saudades do Brasil: A Photographic Memoir, by Claude

Lévi-Strauss,

University of Washington Press, 1995.

Preveo: Aleksa Golijanin, 2009.

<http://anarhija-blok45.net>

anarhisticka-biblioteka.net

1994.

Sadržaj

Prolog 5

Saudades do Brasil 7

Trebalo je napraviti izbor između nekih tri hiljade negativa. Po red činjenice da su neki od njih evocirali samo maglovita sećanja, bili su veoma neujednačeni po kvalitetu i zanimljivosti. Zahvalan sam svojoj ženi što je probne snimke 13 x 18 spasila od potpune propasti – bio je to dugotrajan i nezahvalan zadatak. To mi je omogućilo da napravim preliminarni izbor, posle kojeg je usledilo još nekoliko. Neke slike, iako osrednje, uključene su da popune praznine. Matje Levi-Stros (Matthieu Lévi-Strauss), čije su odluke bile od suštinskog značaja i koji je napravio sve 18 x 24 otiske, zbog obe stvari, jedan je od koautora ove knjige.

Svih 180 fotografija sakupljenih u ovoj knjizi odnose se na Južnu Ameriku. U *Tužnim tropima* bilo je reči i o Indiji, Pakistanu i onome što je kasnije postalo Bangladeš. Ali to sam morao izostaviti, da ne bih preopteratio ovu zbirku, a i da bi ih izbegao neujednačenost. Neka bude prihvaćena kao to što jeste: kao svedočanstvo, možda zanimljivo i sa istorijskog stanovišta, o Brazilu i njegovim ljudima pre više od pola veka, kojima – kao i svojoj dalekoj mladosti – šaljem prijateljski i nostalgičan pozdrav.

Prolog

„Prema tome, u onim Indijancima čija nas beda najviše zapanjuje, ne možemo gledati primere nekog arhaičnog načina života koji se čudesno očuvao tokom milenijuma, već poslednje pokušaje bekstva od posledica kataklizme koju su njihovim precima doneli otkriće i potonja invazija. Zamislite, samo u odgovarajućoj srazmeri, raštrkane grupe preživelih posle atomskog holokausta planetarnih razmera ili posle udara meteora, kao što je bio onaj koji je, kako kažu, izazvao nestanak dinosaura. Čudo se sastoji u tome što su, iako svedeni na dvadeseti, pedeseti ili stoti deo svoje populacije, ti Indijanci uspeli da iznova stvore vitalna društva i čak, moglo bi se reći, da ponovo izmisle same uslove za postojanje društva. (...)

„Kada je reč o progresu, on proždire samog sebe. U sve većoj meri, napredak nauke i tehnologije, uključujući i dostignuća medicine – blagodet za pojedince, propast za vrstu – kao svoj glavni cilj, što se često ističe kao izgovor, ima sanaciju štetnih posledica prethodnih inovacija. A kada se to postigne, uslediće nove zlosrećne posledice, koje će tražiti nove spasonosne inovacije.

Izmešteni iz sopstvene kulture, lišeni vrednosti koje smo tako dugo negovali – čistoće vode i vazduha, draži prirode, raznolikosti biljaka i životinja – svi mi smo

---

¹ Saudade: na portugalskom i galicijskom, osećanje neizrecive i beznadežne nostalgije. (Prim prev.)

postali Indijanci. Od samih sebe pravimo ono što smo nekada napravili od njih.“

– C. Lévi-Strauss, *Saudades do Brasil*, 1994.¹

Sebe ne vidim kao fotografa, čak ni amaterskog (ili to nisam bio makar do odlaska u Brazil; nemam više to interesovanje). Za razliku od mene, moj otac, koji je bio slikar portretista, imao je naviku da fotografiše svoje modele da bi kasnije mogao da uhvati njihove glavne crte. Ta procedura je od sredine XIX veka postala uobičajena praska među slikarima. Moj otac je sam pravio fotografije, razvijao ih i štampao. Od detinjstva sam bio upoznat s tim.

Moji roditelji su mi se pridružili u Sao Paulu 1935. U to vreme Lajka, koja se mogla naći u slobodnoj prodaji od pre desetak godina, bila je veoma popularna. Otac i ja smo kupovali materijal u prodavnicima na trgu San Francisco, na donjem kraju Avenida Brigadeiro Luis-Antonio. Tu jedan doseljenik iz srednje Evrope trgovao polovnim kamerama i drugim fotografskim kuriozitetima (još uvek imam kameru Hugo Meyer F1. 5 75 mm, praktično neupotrebljivu zbog njene težine, ali s kojom se mogu napraviti veoma lepi portreti). Otac i sin takmičili su se ko će napraviti oštrije slike. Mislim da nam je to bio glavni kriterijum za uspešan negativ, jer nikada nismo prestali da se čudimo kako tako mali format, kada se uveća, može dati tako precizne detalje.

Tokom putovanja koristio sam dve Lajke, pri čemu je druga bila poboljšan model. Fotografije 24 x 36 napravljene su s nekom od te dve kamere. Fotografije 6 x 6 snimljene su kamerom Voigtlander, s dvostrukim refleksnim sočivom, s kojom sam upotpunio svoju opremu za vreme druge ekspedicije.

U prvoj ekspediciji, pored Lajke, imao sam i minijaturnu 8 mm kameru ovalnog oblika, čiji sam naziv u međuvremenu zaboravio. Jedva da sam je koristio, jer sam se osećao krivim kada bih zalepio oko za njeno prozorče umesto da posmatram i pokušam da shvatim ono što se dešavalo oko mene. Imao sam strpljenja samo za dve nepovezane serije, od kojih se jedna sastoji od prilično drhtavih snimaka napravljenih iz sedla. Ti parčići filma kasnije su otkriveni u Brazilu i prebačeni na 16 mm. Nisam bio nimalo impresioniran kada sam ih ponovo pogledao, ne tako davno, u Centru Žorž Pompidu, gde su bili prikazani zajedno sa ostalim suvenirima.

pružali sve do zadnjeg dela kuće. U mom dvorištu rasle su dve ili tri palme, jedna karambola i mušmula. Dodao sam i jednu bananu i tu sam izvodio svog papagaja i majmuna kapucina, koje sam doneo sa svog prvog putovanja u unutrašnjost.

Iz Avenida Brigadeiro-Luis-Antonio, koja podseća na predgrađe, spuštao sam se ka centru grada, čuvenom trgovačkom i poslovnom trouglu koji označava granice najstarijeg dela Sao Paula. Godine 1985, za vreme te munjevite posete, čiji program nije bio pod mojom kontrolom, pozeleo sam da još jednom vidim ne samo svoju kuću, koja je morala biti srušena, nego makar ulicu. Ali, pokazalo se da je to bilo nemoguće izvesti, tokom tog jedinog slobodnog prepodneva koje sam imao. Zaglavio sam se u saobraćajnoj gužvi (svakodnevna pojava, kako su mi rekli) na Avenida Paulista, sada stešnjenom između dva zida od oblakodera. Jedna pukotina mi je omogućila da samo bacim pogled na okean drugih oblakodera na jugu, gde su, u stara vremena, *jardims* (Paulista, Evropa, Amerika) pružale prijatan život dobrostojećima.

Taj još uvek polukolonijalni grad koji sam poznao, čija je populacija tada tek dostigla milion, danas je deo urbane konglomeracije od 22 miliona stanovnika. Nedavno sam u jednom brazilskom časopisu pročitao da se možete voziti kolima osom sever-jug u dužini od 170 kilometara, a da ne idete autoputem već samo ulicama. Ali kada sam početkom 1939. stigao tamo, posle putovanja do Nambikvara, s dva majmuna, svojim srećnim saputnicima, u hotelu Esplanada, tada najluksuznijem hotelu u gradu, nisi imao nikakvih poteškoća da dobijem sobu za celu svoju menažeriju – zaista nisu imali nijednu primedbu. U to vreme, u Brazilu koji još uvek nije bio mnogo udaljen od Žila Verna, Sao Paulo još nije bio sasvim zaboravio svoju pionirsku prošlost. Šta više, devičanske šume su još uvek pokrivala padine visoravni koja se naglo obrušavala u more samo nekoliko kilometara dalje. Godine 1935, u prodavnicama su se mogle naći mape stare manje od dvadeset godina, na kojima je ceo zapadni deo države bio prazan, s napomenom: „Nepoznate teritorije nastanjene Indijancima.“

Saudades do Brasil

Kada otvorim svoje stare beleške, još uvek mogu da osetim miris kreozota, kojim sam pre polaska u ekspediciju natopio svoje kutije da bih ih zaštitio od termite i plesni. Skoro neosetan posle više od pola veka, taj trag mi odmah vraća u sećanje savane i šume centralnog Brazila, neraskidivo povezane s drugim mirisima – ljudskim, životinjskim i biljnim – zajedno s njihovim zvucima i bojama. Naime, ma koliko bleđ, taj zadah – za mene parfem – predstavlja stvar za sebe, stvarni deo nečega što sam doživeo.

Da li su možda tolike prohujale godine (doduše, isti broj godina za oboje) razlog zašto mi fotografija ne donosi ništa od toga? Moji negativni nisu čudesno očuvani, opipljivi deo tog iskustva, koje je nekada obuzimalo sva moja čula, svu moju fizičku snagu i moj mozak; to su tek naznake – ljudi, predela i događaja, za koje sam još uvek svestan da sam ih video i poznao; ali, posle toliko vremena ne mogu se uvek setiti gde ili kada. Ovi fotografski dokumenti dokazuju mi da je sve to postojalo, ali ne mogu da ga evociraju, niti vrata u život.

Kada sam ih još jednom pogledao, fotografije su me ostavile sa osećanjem praznine, nedostatka nečega što objektiv inače ne može uhvatiti. Primetio sam paradoks toga što ih sada nudim publici, u tako velikom broju, bolje reprodukovane i često izložene drugačije od onoga što je bilo izvodljivo u formatu *Tužnih tropa*,¹ kao da sam

---

¹ Claude Lévi-Strauss, *Tristes tropiques*, Plon, Paris, 1955. Klod Levi-Stros, *Tužni tropi*, Zepter World Book, Beograd, 1999 (2011), prevela s francuskog Slavica Miletić. Claude Lévi-Strauss, *Tužni tropi*, Zora, Zagreb, 1960, preveo s francuskog Srećko Džamonja. Kompletan knjiga se nalazi na stranici Porodične biblioteke, <http://anarhija-blok45.net> (Prim. prev.)

pomislio kako, za razliku od mog slučaja, te slike mogu ponuditi nešto sadržajno čitaocima koji nikada nisu bili tamo i koji se zato moraju zadovoljiti tom nemom slikovnicom, posebno što bi, ako odu tamo, taj svet bio neprepoznatljiv i u mnogo čemu iščezao.

Desetkovani epidemijama malih boginja, 1945. i zatim ponovo 1975, i brojčano redukovani na nekih sedam ili osam stotina, Nambikvare danas žive oskudnim životom u blizini crkvenih misija i vladanih stanica zaduženih za brigu o Indijancima; ili logoruju pored puta kojim prolaze teški kamioni; ili na obodima grada od nekih 60.000 stanovnika (tako je bilo pre deset godina; taj broj bi danas morao biti veći), koji se uzdiže u srcu njihove teritorije, gde je u moje vreme jedini znak civilizacije, preostao iz neuspelog pokušaja prodora, bilo desetak koliba od blata, u kojima je tavorilo nekoliko mešovitih porodica, umirući od gladi i boleština.

Uprkos tome, izgleda da je čak do sasvim nedavno nekoliko malih grupa Nambikvara uspelo da, koliko je to moguće, oстане verno svom tradicionalnom načinu života, baveći se lovom lukom i strelama, u oblastima u koje još nisu prodrle džinovski prehrambeni konglomerati, koji su inače preuzeli ceo region.

Ipak, kada su se 1992, povodom petstogodišnjice otkrića Amerike, predstavnici desetak indijanskih naroda okupili u Meksiko Siti-ju, Nambikvare, koji su našli među njima, nisu bili nimalo zbunjeni tim iskustvom. Očevici tvrde da su tamo došli s dobrom zalihom pamfleta na engleskom, španskom i portugalskom jeziku, u kojima su razotkrivali zločine tragača za zlatom. Kući su se vratili ushićeni putovanjem i sa sobom doneli tranzistore, za koje su pričali da su bili jeftiniji od onih koji su se mogli naći u Viljeni (gore spomenutom gradu), gde su prodavnice bile pune japanske robe.

Oni koji budu prelistavali ovu zbirku moraju biti upozoreni na još jednu iluziju: na verovanje da Indijanci koje sam ovde prikazao potpuno golim (iako je noću i rano izjutra često veoma hladno); kako spavaju na zemlji, pod zaklonima od palminog lišća i granja; koji prave (i to vrlo retko) samo najgrublje posuđe, a od tkanina ne nose ništa osim nekih malih ukrasnih predmeta; koji obrađuju veoma

stilu nije bilo ničeg modernog. Osim po živoj ružičastoj boji, podsećalo je na njujorške solitere od pre 1914. Uprkos tim delimičnim novitetima, različiti slojevi gradske istorije još uvek su bili jasno vidljivi. Civilina i verska zdanja iz kolonijalne ere, dugačke ulice oivičene prodavnicama ili kućama, bez izuzetka jednospratnim i okrećenim u meke boje. Kasnije, službene zgrade i komercijalna zdanja s kraja XIX veka ili oko Prvog svetskog rata. Krovovi tih starih četvrti Sao Paula, iz pomešanih perioda, vire između useka s divljim rastinjem, koji su se tada nizali sve do močvarne ravnice kojom je krivudala reka Tiete. Na najvišem terenu, protezala se Avenida Paulista, bliski ekvivalent onome što je Avenue du Bois morala biti za Pariz iz vremena Drugog carstva. Sa obe strane je bila oivičena sa *palacetes*, palatama najbogatijih porodica, tada već staromodnim, zato što su se na drugoj, južnoj padini brda već širile luksuzne kuće zvane *jardims* ili „vrtovi“ i formirale vijugave avenije sa rezidencijama u špansko-kalifornijskom stilu, okruženim zelenilom.

Iznajmio sam mesto s kojeg se pružao pogled na ceo grad, u mnogo skromnijoj četvrti, ispod istočnog kraja Avenida Paulista. Bila je to jednospratna kuća u „modernom stilu“, koju sam kasnije ponovo otkrio na ulicama Rima, u jednoj malograđanskoj četvrti. Taj stil je ostavio traga sve do gradova iz centralnog Brazila, nesumnjivo kao delo italijanskih zidara (u vreme mog boravka, polovinu populacije Sao Paula činili su italijanski doseljenici ili ljudi italijanskog porekla).

Smeštena na ulici Sinsinato-Braga, moja kuća je bila deo starog razvojnog projekta od dvanaest zdanja, skoro identičnih, osim što su bila izgrađena kao dvostruke jedinice, svaka po simetričnom planu. Ulazilo se kroz gvozdenu kapiju (moja je bila uokvirena gustim jasminom) i dospevalo u malu, zatvorenu baštu, čiji su se zidovi

---

neverovatno. Ipak, taj kvalitet je i dalje prisutan, samo podalje od grada; ali, moja publika, svakodnevno uronjena u pakao Sao Paula, nije ga mogla tako doživeti. Nisu mogli da shvate da čak i uveliko urbanizovani život i dalje može uživati u nezagađenoj atmosferi.

inovacija. A kada se to postigne, uslediće nove zlosrećne posledice, koje će tražiti nove spasonosne inovacije. Izmešteni iz sopstvene kulture, lišeni vrednosti koje smo tako dugo negovali – čistoće vode i vazduha,² draži prirode, raznolikosti biljaka i životinja – svi mi smo postali Indijanci. Od samih sebe pravimo ono što smo nekada napravili od njih.

Ne više kao antropolog, već kao pripadnik ove civilizacije, duboko osećam taj gubitak kada pogledam slike Sao Paula od pre šezdeset godina. Sigurno bih osetio isto da sam gledao fotografije Pariza, Njujorka ili Tokija. Ali, videti taj grad u dva navrata, u razmaku od pola veka, čini taj šok neizmerno brutalnijim. A Sao Paulo je dobar primer zato što su se velike promene iz vremena kada sam tamo živio nastavile u ubrzanom tempu. Od nekih 35.000 stanovnika 1890, gradska populacija je narasla na 340.000 godine 1910. i dostiglo milion 1930, da bi danas bila dvanaest ili petnaest puta veća.

Godine 1935, centar grada se sastojao iz dva brda povezana mostom, *viaduto do Chá* ili „čajnim mostom“, tako nazvanim zbog plantaža koje su se tu prostirale u vreme njegove izgradnje, krajem XIX veka. Jedan javni vrt, u engleskom stilu, s posađenim palmama, nalazio se ispod mosta. Kada sam ih 1985. ponovo obišao, i most ipar delovali su lišeni sunčeve svetlosti, zaglavljani u dno procepa. Isti osećaj zagušenja imao sam kada sam prelazio most Nihonbaši u Tokiju, koji sam zamišljao onakvim kakav je bio pre 150 godina – napravljen od drveta, kako dominira nad niskim kućama sa obe strane – kao na prvom drvorezu iz Hirošigeine serije *Pedestri perioda Toakida* (ili, još bolje, na Eisenovim grafikama iz serije o Kisokaidu).

Dok sam živio u Sao Paulu, tamo se, naravno, moglo videti svega nekoliko visokih zdanja, uglavnom u izgradnji. Samo jedno, još nedovršeno, dominiralo je ostalima. U njegovom arhitektonskom

² Na jednom predavanju pred mladim kolegama i studentima na Univerzitetu Sao Paula 1985, spomenuo sam taj vrlo posebni kvalitet vazduha, kombinaciju velike nadmorske visine i tropske geografske širine, koji sam prepoznao čim sam izašao iz aviona. Ceo auditorijum je prasnuo u smeh, kao da sam rekao nešto

male bašte, između perioda lutanja – da nam ti Indijanci pružaju verodostojnu sliku o primitivnom čovečanstvu. Nikada u to nisam verovao, a u poslednjih dvadeset godina prikupljene su činjenice koje dokazuju da sadašnja slika nije odraz arhaičnih uslova. Narodi iz centralnog Brazila i mnogi drugi predstavljaju ostatke – koji su ili potražili sklonište u unutrašnjosti kontinenta ili su tu ostali nasukani – mnogo razvijenijih i mnogoljudnijih civilizacija, čija su nesporna znamenja oko ušća i duž celog toka Amazona iskopali ili dokumentovali arheolozi uz pomoć vrlo naprednih tehnika.

Kada je 1541. jedna španska ekspedicija izgubila put, poslala je brod sa pedesetak ljudi u potragu za hranom. Grupa se otisnula niz nepoznatu reku, koja je kasnije nazvana Amazon. Posle nekoliko nedelja jalove plovidbe, koja ih je odsekla od baze, ljudi su, kao poslednje rešenje, odlučili da se puste niz struju. Posle nekog vremena stigli su u oblast u kojoj su se, u dužini od nekih 3.000 kilometara, pred njihovim očima nizali pravi gradovi. Prema hroničaru te ekspedicije, fratru Gasparu de Karvahalu (Gaspar de Carvajal), svaki grad se prostirao po nekoliko kilometara uz obalu reke i sastojao od stotina kuća blistavo belih zidova (taj motiv se stalno ponavlja, što ukazuje da nije bila reč o prostim kolibama). Tu je živelo veoma brojno stanovništvo, naizgled organizovano u mnoga velika plemstva, saveznička ili neprijateljska, ako je suditi po utvrđenjima ukrašenim monumentalnim skulpturama i tvrđavama podignutim na uzvišicama. Dobro održavani putevi, oivičeni voćkama, presecali su obradivu zemlju. Ekspedicija je prešla veliku razdaljinu i možda videla još mnogo drugih velikih naselja. Pohodi koje su Španci ponekad preduzimali, uz neke gubitke, radi snabdevanja, i kada bi bili uspešni, donosili su ogromne zalihe hrane, dovoljne da nahrane „vojsku od hiljadu ljudi tokom cele godine“.

Tačno vek kasnije, ekspedicija od hiljadu ljudi, s nekoliko desetina brodova, krenula je (po prvi put) uz Amazon, ali ovog puta sa isključivim zadatkom da eliminiše sve Indijance. Prema jednom od članova te ekspedicije, ovi su bili toliko brojni da ste mogli biti sigurno da će i nasumično izbačena strela pasti nekome na glavu.

Ovi izveštaji očevidaca (kao i drugih koji su ih potvrđivali i dopunjavali) bili su, ako ne sasvim ignorisani među istoričarima i antropolozima, onda makar prihvatani sa sumnjom. Za evropsku svest je bilo zgodnije i sigurnije tretirati ih kao naivna i razmetljiva preterivanja avanturista nego proceniti prave razmere masakara o kojima su tu izveštaji govorili. Do vremena prvih naučnih ekspedicija i etnografskih istraživanja, u XIX veku, iluzija o tome da su uslovi indijanskih zajednica tog vremena bili isti kao i u doba otkrića bila je čvrsto uspostavljena. Putnici i istraživači su je samo ojačali.

Arheološka istraživanja iz poslednjih nekoliko godina potvrdila su prvobitna zapažanja. Na ušću Amazona, na ostrvu Maraho, od nekih 40.000 kvadratnih kilometara, otkrivena su brojna veštačka brda, od kojih svako zauzima po nekoliko hektara. Očigledno su napravljene ljudskom rukom i podignute radi odbrane od neprijatelja i zaštite stanovništva i obradive zemlje od poplava. U donjem toku Amazona, iskopani su ostaci gradova u kojima je nekada, po svemu sudeći, živelo nekoliko desetina hiljada ljudi, kao i tragovi nepečene cigle, većih utvrđenja i mreža puteva koji su vodili ka udaljenim oblastima. Još uvek primetne razlike u vrsti građevina ukazuju da su ta društva bila izrazito hijerarhijska. Na osnovu tih podataka, procenjeno je da je u slivu Amazona nekada živelo sedam ili osam miliona ljudi.

Ta istraživanja pokazuju da ljudsko prisustvo u Amazoniji datira iz mnogo starijeg doba nego što je desetak milenijuma. Da li je potrebno podsećati da se mnogi arheolozi iz Sjedinjenih Država još uvek drže dogme da je reč o onom milenijumu kada su ljudi prešli Beringov moreuz i tako prvi put kročili u Ameriku? Ipak, na raznim mestima u južnoj hemisferi, a naročito u Brazilu, iskopane su mnogo starije naseobine, za koje je datiranjem pomoću radioaktivnog ugljenika utvrđeno da potiču od pre 30.000 do 40.000 godina. Neki od tih nalaza su problematični, ali nema sumnje da razmišljanje o naseljavanju Amerike prolazi kroz radikalnu promenu.

Izvanredno uglačani kameni predmeti i obojena keramika ukrašena bogatim šarama, pronađeni na ostrvu Maraho i duž donjeg

Zašto bi to trebalo da nas iznenađuje? Kada ti Indijanci s ljubavlju pričaju o svom tradicionalnom načinu života, oni misle na nešto što ne ide dalje od sećanja njihovih pradedova. Za beznadežno akulturisane potomke ovih drugih, „dobra stara vremena“ su period pre Drugog svetskog rata ili čak pre 1950, kada njihova sakupljačka i ribarska ekonomija još nije bila uništena merama za zaštitu prirodnih resursa, koje nisu opustošili oni, već kompanije za seču šuma, komercijalni ribolov i organizovani turizam...

Ta izobličena vizija prošlosti nije neki čisto egzotični fenomen, jedinstveno vlasništvo malih kultura na putu izumiranja. Da bi se to shvatilo, dovoljno je pogledati kakva je bila Evropa pre manje od jednog veka i u šta se pretvorila danas.

Kao i većina mojih savremenika, 1935. nisam mogao da shvatim razmere kataklizme (ovog puta unutrašnjeg porekla) koju je Evropa u svojoj ludosti pokrenula dvadeset jednu godinu ranije, s Prvim svetskim ratom i koja ju je osudila na opadanje. Izgledalo je da je njena moć netaknuta, a njena moralna dominacija nad ostatkom van svake sumnje. Moje kolege antropolozi i ja bili smo ubeđeni da su nesrećne egzotične kulture ugrožene zapadnjačkom ekspanzijom te koje treba odbraniti.

Od tada se mnogo toga promenilo. Žrtva okolnosti koje je sama stvorila, zapadna civilizacija je sada ta koja ugrožena. Ona je u prošlosti uništila bezbrojne kulture, u čijoj raznolikosti počiva pravo bogatstvo čovečanstva. Kao čuvarica sopstvenog delića tog kolektivnog bogatstva, oslabljena opasnostima koje dolaze spolja i iznutra, ta civilizacija sada dopušta sebi da zaboravi ili uništi sopstveno nasleđe, koje – kao i bilo koje drugo – zaslužuje da bude negovano i uvažavano.

Eksplozija stanovništva, za koju deo odgovornosti snosi i Zapad, smanjuje životni prostor između ljudi u alarmantnom tempu. Kada je reč o progresu, on proždire samog sebe. U sve većoj meri, napredak nauke i tehnologije, uključujući i dostignuća medicine – blagodet za pojedince, propast za vrstu – kao svoj glavni cilj, što se često ističe kao izgovor, ima sanaciju štetnih posledica prethodnih

hordi preduzetnika koji napadaju i poslednje enklave u kojima su našli nekakvo utočište. I kako je onda uopšte bilo moguće da moje stare fotografije u meni ne izazovu osećanje praznine i tuge? One su samo učinile bolno svesnim da će taj drugi talas pustošenja ovog puta biti i konačan, posebno kada uzmem u obzir kontrast između prošlosti koju sam imao privilegiju da upoznam i sadašnjosti o kojoj dobijam tako potresne izveštaje, ponekad i od nepoznatih ljudi.

Na tome sam insistirao još na primeru Nambikvara. Bororo, čijem sam se dobrom zdravlju i robustnosti toliko divio 1935, danas propadaju od alkohola i bolesti i sve brže gube svoj jezik. O svojim mitovima i ceremonijama mladi Bororo uče u misionarskim školama (u čudnom obrtu, te škole su postale konzervatori kulture koju su nekada nastojale da potisnu i to ne bez uspeha). Ali, iz straha da ne oštete pernate dijademe, remek dela tradicionalne umetnosti, misionari te predmete drže pod ključem i pokazuju ih Indijancima samo u izuzetnim prilikama. Bilo bi ih izuzetno teško popraviti, zato što are, papagaji i druge ptice raskošnih boja takođe nestaju...

Daleko na severu, u Kanadi, primećuje se u isto vreme različiti i zapanjujuće paralelan fenomen. Indijanci s pacifičke obale, koje sam posetio 1974, smeštaju u muzeje – ovog puta, one koje su sami osnovali – maske i druge ritualne predmete koji su im bili oteti pre više od pola veka, da bi im onda konačno bili vraćeni. Ti predmeti se iznose i koriste za vreme obreda koje Indijanci ponovo počinju da izvode. U toj novoj klimi, oni su izgubili dosta od svoje stare raskoši. Potlač, nekada ozbiljni događaj, u isti mah politički, zakonodavni, ekonomski i verski, na kojem je počivao celi društveni poredak, kod tih Indijanaca, obeležnih procesom akulturacije, sada je prožet protestantskom etikom i izvitoperio se u periodičnu razmenu malih poklona radi učvršćivanja harmonije unutar grupe ili održavanja prijateljstva. Primer: izložena pored tradicionalnih maski, od kojih neke predstavljaju najveća dostignuća svetske skulpture, ponekad se može videti maska s likom Mikija Mause, napravljena od *papier-mâché* ili oblikovane plastike.

toka Amazona, za čije se postojanje dugo znalo, tumačeni su kao uticaj andskih civilizacija. Verovalo se da se ta umetnost degenerisala kada je dospela do vlažnih tropskih šuma, s njihovim nesigurnim životinjskim i biljnim resursima, kao i tlom i klimom koji nisu pogodovali većem naseljavanju. To ukazuje na nedostatak uvažavanja poljoprivrednog potencijala plavnih dolina duž reka i potoka kao i, iznad svega, na činjenicu – koju su dokazali biolozi koji su radili na takvom terenu i ilustrovale fotografije snimljene iz vazduha – da amazonska šuma nije tako „iskonska“ kao što se obično misli. Na mnogim mestima šuma je osvojila zemlju tek pošto su Indijanci, koji su je raskršili i obrađivali, bili istrebljeni ili potisnuti na više terene između dolina.

Arheolozi su nedavno iskopali i predmete koji možda i za nekoliko hiljada godina prethode najstarijoj keramici iz Perua i Ekvadora, smatranim za mesto nastanka te umetnosti. Prema tome, ako je postojao neki uticaj, onda je on išao u suprotnom smeru: Amazonija bi mogla biti kolevka iz koje su potekle andske civilizacije.

Često se tvrdi da su nove bolesti, više nego masakri, odgovorni za demografski kolaps koji je usledio posle otkrića. To je verovatno tačno u mnogim slučajevima, ali ne može izbrisati činjenicu da su, od Atlantika do Amazona, Portugalci počinili čudovišni genocid. Taj posao, koji je počeo još u XVI veku i nastavio se bez prekida tokom XVIII i XIX veka, uglavnom su obavljali *bandeirantes*, avanturisti u službi vladnih agencija i kolonista, koji su koristili najuzasnije metode da bi od Indijanca napravili robove ili ih naprosto uništili. Posle *bandeirantes*, nastupale su kompanije za eksploataciju kaučuka, a za njima razvojne kompanije, koji su sve do pre nekoliko godina vodile svoje klijente u nadletanje prostranih teritorija za koje su obećavale da će biti isporučene *limpiados* ili „očišćene“ (što znači, od svakog urođeničkog prisustva). Danas su ih smenili tragači za zlatom i dijamantima.

Moralo bi se ići unazad do arheološkog sloja iz 3000. godine pre n. e. da bi se pronašao način života koji bi se mogao uporediti sa životom današnjih Indijanaca. Da li se može zamisliti kako su ti

narodi stagnerali nekih četiri ili pet hiljada godina, dok se u samoj Amazoniji, tokom prvog milenijuma pre n. e., način života razvijao ka složenim političkim organizacijama i poljoprivrednoj ekonomiji zasnovanoj pretežno na kukuruzu?

Ne samo u Amazoniji već i na celoj njenoj periferiji – u Boliviji, Kolumbiji – fotografije snimljene iz vazduha otkrile su ostatke razvijenih poljoprivrednih sistema iz prvih vekova naše ere. Na desetine, a ponekad i na stotine hiljada hektara plavnog zemljišta i ljudskom rukom napravljeni nasipi, dugi po nekoliko stotina metara i razdvojeni kanalima za navodnjavanje, garantovali su snabdevanje vodom tokom cele godine i štitili polja od poplava. Indijanci su tu upražnjavali intenzivnu poljoprivredu, zasnovanu na krtolastom povrću, koje je, u kombinaciji sa ribom iz kanala, mogla da podrži populaciju od hiljadu ljudi po kvadratnom kilometru.

Daleko od toga da budu primitivni, Indijanci (kako su nazvani u XIX veku, kada je počelo njihovo istraživanje) preživljavaju kao ostaci tih ranijih civilizacija. Još 1952. tvrdio sam da su Nambikvare regresirali. To je još očiglednije u slučaju naroda Kaduveo. Danas ih ima oko hiljadu i oni su poslednji potomci naroda Gvajakuru, čije je društvo nekada bilo složeno i stratifikovano, podeljeno na plemstvo, ratnike i robove. Već dugo vremena Kaduveo žive kao brazilski seljaci. Ipak, sredinom XIX veka još uvek su bili dovoljno blizu svoje ratoborne prošlosti da bi brazilskoj vojsci pružili odlučujuću pomoć u ratu protiv Paragvaja. U znak zahvalnosti, Car Pedro II dodelio im je prostrani rezervat, koji su, uprkos pritisku velikih stočarskih rančera, uspeali da zadrže.

Na hiljade Bororoa su pali kao žrtve napada avanturista iz XIX veka, koji su, organizovani u bande, mahnito jurišali na njihovu zlatom bogatu teritoriju. Od prošlog veka, njihova sela su spala na skelete, svedena na samo jedan, nepotpun krug koliba, tamo gde je nekada, u koncentričnim krugovima oko centralnog prostora, moglo biti i po nekoliko muških koliba, umesto te jedne koja se danas može videti. Samo nekada brojna populacija može objasniti izuzetno složenu društvenu organizaciju Bororoa i njihovih suseda iz je-

zičke grupe Ge. Nepojmljivo je da se takva društvena organizacija mogla razviti i primeniti u populaciji tako malo kao što je ona koja je preostala u XIX veku i prvoj polovini XX. Analogija između te društvene strukture i zapanjujuće izražena u samom planu naselja – i drevnog Perua, gde su grad Kusko i njegova teritorija bili slično strukturirani, toliko je velika da se razvijene andske kulture više ne mogu (kao ranije) smatrati oštro suprotstavljenim onima iz tropskih ravnica. Nema sumnje da je u veoma dalekoj prošlosti, o kojoj ne znamo skoro ništa, među njima morao postojati neki kontinuitet.

Prema tome, u onim Indijancima čija nas beda najviše zapanjuje, ne možemo gledati primere nekog arhaičnog načina života koji se čudesno očuvao tokom milenijuma, već poslednje pokušaje bekstva od posledica kataklizme koju su njihovim precima doneli otkriće i potonja invazija. Zamislite, samo u odgovarajućoj srazmeri, raštrkane grupe preživelih posle atomskog holokausta planetarnih razmera ili posle udara meteora, kao što je bio onaj koji je, kako kažu, izazvao nestanak dinosaura. Čudo se sastoji u tome što su, iako svedeni na dvadeseti, pedeseti ili stoti deo svoje populacije, ti Indijanci uspeali da iznova stvore vitalna društva i čak, moglo bi se reći, da ponovo izmisle same uslove za postojanje društva. Naime, ma koliko bila osetljiva, njihova društva se odlikuju stabilnošću. Pre svega, demografskom stabilnošću. Namerno ili ne, bračna pravila i određene prakse koje utiču na potomstvo i podizanje dece, koje bismo mi nazvali praznovernim, imaju za posledicu održavanje populacije na nivou ispod kojeg bi joj pretio nestanak i iznad onog na kojem bi mudrost nalagala da se grupa pocepa. Drugo, ta društva su ekološki stabilna, što je posledica filozofije prirode koja ljudsku eksploataciju životinja i biljaka podređuje paktu sklopljenom s natprirodnim silama.

Pred našim očima, nova kataklizma lišava Indijance tog načina života koji su uspeali da održe skoro netaknutim tokom jednog ili dva veka. Nju su doneli razvoj komunikacije i eksplozija stanovništva, čije posledice na lokalnom nivou Indijanci osećaju u obliku